

Arteveldehogeschool
Katholiek Hoger Onderwijs Gent

Bachelor in het onderwijs:
kleuteronderwijs

J. Gerardstraat 18
9040 Sint-Amandsberg

BEELDEND WERKEN A(SS)NDERS BEKEKEN

Beeldend werken bij kleuters met een autismspectrumstoornis:
obstakels en handvaten in het Gewoon en Buitengewoon Onderwijs

Begeleider(s): Kastelijn Annie

Academiejaar: 2016 – 2017

Bachelorproef voorgedragen door:
Eveline BASSEZ
tot het bekomen van
het diploma kleuteronderwijzer(es)

Naam student(en): Eveline Bassez

Bachelorproefbegeleider: Annie Kastelijm

Onderzoeksbegeleider:

(Voorlopige) titel van de bachelorproef: **Beeldend werken anders bekeken**

Dit voorstel moet op papier én digitaal ingediend worden bij je bachelorproefbegeleider, uiterlijk tegen maandag 19 september 2016.

1. Geef een verantwoording van je bachelorproef. (850 woorden)

Blokkeren of exploderen

Kleuters met een autismespectrumstoornis (en een normale begaafdheid) zijn over het algemeen echte beelddenkers, maar bij beeldende activiteiten botsen ze meer dan eens op obstakels.

Ik wil zeker en vast niet 'hokjesdenken', geen enkele kleuter met autisme is gelijk. Meer nog, autisme wordt vaak gebruikt als containerbegrip. Maar er zijn wel enkele typische kenmerken waardoor het voor deze kinderen niet altijd even makkelijk is om deel te nemen aan beeldende activiteiten in de kleuterklas. Ze zijn vaak perfectionistisch waardoor ze hun lat erg hoog leggen. Daardoor beantwoordt hun resultaat niet altijd met wat ze voor ogen hadden. Teleurstelling. Door hun typerend autidenken kunnen ze moeilijk afwijken van hetgeen ze beogen. Een andere techniek of een materiaal dat niet voor handen is, past daar niet bij. Daarnaast ondervinden deze kleuters meer dan eens moeilijkheden bij het vragen van hulp. Of bij het onderscheiden van hoofd- en bijzaken. Ze verliezen zich dan letterlijk en figuurlijk in details. Om tot betrokkenheid bij beeldende activiteiten te komen, stelt de kleuterleid(st)er vaak open vragen (waarom? hoe?), wat voor deze kleuters moeilijk te interpreteren valt. Bovendien kenmerken beeldende activiteiten zich meestal door veel eigen keuzes en fantasie. Iets wat deze kinderen net missen. Daarbij komt nog dat deze kleuters over het algemeen iets trager werken, waardoor ze vaak niet klaar zijn met hun werk. Teleurstelling. Opnieuw en opnieuw... Dit zorgt ervoor dat kleuters met een autismespectrumstoornis (ASS) vaak stoppen met of weigeren deel te nemen aan beeldende activiteiten. Of, langs de andere kant, uitbarsten in een woedebui. Ik voeg in bijlage een voorbeeld van een tekening van kleuter M. met ASS, vier jaar en vier maanden. De kleuter is begonnen met een gedetailleerde versiering van de bladrand, maar toen was de tijd om. De kleuter kon bijgevolg zijn werk (waar hij al veel moeite had ingestoken qua kleur, vorm en compositie) niet afmaken en was erg teleurgesteld. Hij besloot dan maar om niet meer te tekenen...

Het hele zijn

Kort door de bocht werd tot een tiental jaar geleden gezegd dat deze kleuters koppig waren, buitensporig reageerden of 'wel kunnen maar niet willen'. Sinds de uitbreiding en verspreiding van de kennis over autismespectrumstoornissen, en in het bijzonder de kennis over ASS met normale begaafdheid, is er al heel wat veranderd. Ook het oprichten van het Type 9-onderwijs sinds 1 september 2015 is een belangrijke mijlpaal in de erkenning van de problematiek. Voorheen werden deze kinderen vaak in type 3 (emotionele of gedragsstoornissen) ondergebracht. ASS is evenwel geen gedragsstoornis, het is een pervasieve ontwikkelingsstoornis (kenmerkt zich en heeft invloed op het volledige 'zijn'). Een belangrijk en typerend kenmerk is vaak dat **taal niet de taal** is van deze kinderen. Daarmee bedoel ik dat ze meer dan eens niet via taal kenbaar maken wat ze denken, willen en voelen. Ze krijgen het niet gezegd, weten niet wat gezegd, hebben moeite met beeldspraak, context, betekenis. Deze kinderen zijn meestal wel erg visueel ingesteld. Beeld zou een medium kunnen zijn om (beter) te communiceren, zich kenbaar te maken en zelfvertrouwen op te bouwen.

Ondanks alles vond ik in de wetenschappelijke literatuur erg weinig terug over beeldend werken bij kleuters met ASS en een normale begaafdheid. Ik kwam enkel het boek *Dialogica, Autisme ↔ Kunst* (2003) tegen van Peter Vermeulen en Christoph Fink. Al handelt het boek niet over kleuters in het bijzonder, toch worden er mooie verbanden gelegd tussen beeldende kunst en autisme (2003:13).

In kunst en autisme ontmoeten kernbegrippen van de menselijke geest elkaar: waarneming, ideeën, authenticiteit, verbeelding, representatie, creativiteit en, als allerbelangrijkste: de zingeving of betekenisverlening.

Beeldend werken maakt een groot deel uit van de **kleuterklaswerking**. In vele klassen worden er dagelijks beeldende activiteiten aangeboden. Bij navraag is helaas gebleken dat leraren botsen op bovenstaande obstakels, maar handvaten tekort komen om hiermee om te gaan (L. Van Maldergem en C. Buysse, persoonlijke communicatie, 24 juni 2016). Ik wil graag observeren en onderzoeken hoe kleuterleid(st)ers in het Bijzonder onderwijs type 9 hiermee omgaan. Wat doen ze om deze kleuters toch betrokken beeldende activiteiten te laten uitvoeren en afwerken? Welke ondersteuning voorzien ze? Gebruiken ze bepaalde methodes? Werken ze eventueel met stappenplannen? En ook, wat doen kleuterleid(st)ers in het Gewoon onderwijs al? Vervolgens zou ik mijn bevindingen evalueren en zelf een checklist en/of tool ontwikkelen als ondersteuning voor beeldende activiteiten bij kleuters met ASS. Deze tool wil ik dan graag uitproberen in beide onderwijssettings, en vervolgens evalueren en bijsturen.

Een aanzet, een waarde

Niet in het minst om het **welbevinden** van deze kleuters te optimaliseren lijkt het me nuttig dit probleem van dichtbij te bestuderen en aan te pakken. Zij ondervinden de grootste hinder bij beeldende activiteiten. Maar ook de leraren ondervinden een ontwikkelingsnood. Beeldende activiteiten belanden in het slop of worden een bron van frustratie door bovenstaande obstakels. Waarom kan/wil die kleuter niet 'knutselen'? Waarom lukt het niet betrokkenheid te bekomen? Wat gaat er mis? Wat kan ik concreet doen? Volgens mij kan een onderzoek ook de ouders ten goede komen. Ze merken dat hun kind niet graag 'knutselt', een woedebui krijgt uit frustratie of helemaal blokkeert. Ze stellen zich vragen of voelen zich tekortgedaan. Ze zien dat hun zoon of dochter uitzonderlijke sterktes heeft en niet zelden erg creatief is, maar 'het komt er niet uit'. Ook zij missen **handvaten**.

2. Motiveer waarom je voor deze bachelorproef kiest? (maximaal 2 zinnen)

Ik heb een uitgesproken gevoeligheid voor kleuters met ASS. Ik wil een meerwaarde creëren voor deze kleuters omdat deze kinderen volgens mij ook een meerwaarde zijn voor de maatschappij.

3. Wat is de ontwikkelingsnood/onderzoeksvraag van je bachelorproef?

Hoe kan de leraar kleuters met ASS en een normale begaafdheid ondersteunen bij beeldend werken?

4. Wat zijn de verschillende tussendoelen/deelvragen? (maximaal 4 tussendoelen/deelvragen)

- Wat doen kleuterleid(st)ers in het Gewoon en het Buitengewoon onderwijs type 9 ter ondersteuning van kleuters met ASS tijdens beeldend werken?
- Waar voelen de betrokkenen nog tekortkomingen, met andere woorden wat kan er nog uitgebreider, anders, beter?
- Hoe implementeer ik die verbeteringen in de praktijk, in het Gewoon en het Buitengewoon onderwijs type 9?

- Vormen de aanpassingen ook werkelijk een verbetering, met andere woorden hoe gaat het met het welbevinden en de betrokkenheid van de kleuters met ASS tijdens het beeldend werken?

5. Werk een fasering van de bachelorproef uit op basis van je tussendoelen/deelvragen.

WAT <i>Tussendoelen of deelvragen</i>	HOE <i>Methodes om de tussendoelen/deelvragen te realiseren</i>	WANNEER <i>Timing</i>
Wat doen kleuterleid(st)ers in het Gewoon en het Buitengewoon onderwijs type 9 ter ondersteuning van kleuters met ASS tijdens beeldend werken?	<ul style="list-style-type: none"> - Observatie in het Gewoon onderwijs, kleuterklas waar minstens één kleuter met een (vermoeden van) ASS aanwezig is (GON). - Observatie in het Buitengewoon onderwijs type 9. - Gespreksvoering in beide onderwijssettings. - Literatuurstudie. - Volgen cursus 'Kleuters met autisme' van Autisme Centraal. 	Oktober-november 2016
Waar voelen de betrokkenen nog tekortkomingen, met andere woorden wat kan er nog uitgebreider, anders, beter?	<ul style="list-style-type: none"> - Gespreksvoering in beide onderwijssettings. - Literatuurstudie. - Conclusies cursus 'Kleuters met autisme'. - Gesprek Peter Vermeulen, pedagoog en autismedeskundige bij Autisme Centraal. - Eventueel vervolg observaties. 	December 2016
Hoe implementeer ik de verbeteringen in de praktijk, in het Gewoon en het Buitengewoon onderwijs type 9?	<ul style="list-style-type: none"> - Ontwikkelen tool/checklist. - Uitproberen tool/checklist in het Gewoon en het Buitengewoon onderwijs type 9 en observeren. 	Januari-februari-maart 2017
Vormen de aanpassingen ook werkelijk een verbetering, met andere woorden hoe gaat het met het welbevinden en de betrokkenheid van de kleuters met ASS tijdens het beeldend werken?	<ul style="list-style-type: none"> - Observaties en gespreksvoering in beide onderwijssettings. - Aanpassen tool. - Eventueel opnieuw observeren. 	April-mei 2017
<i>Oplijsting vaste mijlpalen in het onderzoeksproces in kader van bachelorproef</i>		
<i>Mijlpaal 1</i>	<i>Intake bachelorproefbegeleider – Overtuigen op basis van ontwerp bachelorproefvoorstel om het concept verder te mogen uitwerken</i>	<i>19/09/16</i>
<i>Mijlpaal 2</i>	<i>Indienen bachelorproefvoorstel bij bachelorproefbegeleider</i>	<i>30/09/16</i>
<i>Mijlpaal 3</i>	<i>Intervisie 1: onderzoeksvoorbereiding</i>	<i>17/10/16</i>
<i>Mijlpaal 4</i>	<i>Indienen informatie voor folder bachelorproef</i>	<i>28/10/16</i>
<i>Mijlpaal 5</i>	<i>Intervisie 2: onderzoeksuitvoering</i>	<i>20/12/16</i>
<i>Mijlpaal 6</i>	<i>Intervisie 3: onderzoeksuitvoering en rapportering: voorleggen poster aan medestudenten</i>	<i>15/03/16</i>
<i>Mijlpaal 7</i>	<i>Indienen herwerkte versie poster (digitaal) en draft artikel bij bachelorproefbegeleider</i>	<i>20/03/16</i>
<i>Mijlpaal 8</i>	<i>Indienen definitieve titel</i>	<i>29/05/16</i>
<i>Mijlpaal 9</i>	<i>Indienen bachelorproef</i>	<i>09/06/16</i>
<i>Mijlpaal 10</i>	<i>Bachelorproefbeurs</i>	<i>14/06/16</i>

6. Eventuele contactgegevens van de organisatie/school/vzw waar je mee samenwerkt.

Freinetschool De Boomgaard

Directie: Caroline Van Nevel
 Bommelstraat 24
 9000 Gent
 09-220 88 58
 deboomgaard.dir@stad.gent
 Raamovereenkomst in bijlage: wordt binnenkort bijgevoegd

BuBaO Sint-Gregorius

Directie: Nadine Van de Sompel
 Beleidsmedewerker type 9: Sander Verhaeghe
 Jules Destréelaan 67
 9050 Gentbrugge
 09-210 01 60
 0477-87 20 24
 nadine.van.de.sompel@fracarita.org
 sander.verhaeghe@sg-bubao.be
 Raamovereenkomst in bijlage: wordt binnenkort bijgevoegd

Spoor 9

Directie: Eva Heirbrant
 Bevelandstraat 22
 9000 Gent
 09 233 36 58
 spoor9.dir@stad.gent
 Raamovereenkomst in bijlage: wordt binnenkort bijgevoegd

7. Mogelijkheden tot verspreiding/valorisatie.

Promotie tool door mailen naar scholen Gewoon onderwijs én Buitengewoon onderwijs type 9.
 Folders verspreiden bij organisaties die werken met kinderen met autisme (Autisme Centraal, Tanderuis, Autisme Vlaanderen, ...).

8. Bronnenlijst

Ann Quill, K. (2012). *Doe kijk luister zeg. Communicatieve interventies voor kinderen met autisme*. Leuven: Acco.

Autisme Centraal. *Opleiden*. [online]. Geraadpleegd op 16 augustus, 2016, op:
<http://www.autismecentraal.com/public/workshops.asp?div=B&spec=all&lang=NL&pid=117>

Autisme Centraal (2016, 22 augustus). *Bezoek uitgebreide bibliotheek*, Gent.

Belga (2015, 26 oktober). Zo'n 2500 leerlingen in onderwijstype 9 voor kinderen met autisme. [elektronische versie] *De Morgen*.

Billen, G. (2015). *Ella kan achtersteboven. Sociale verhalen voor kleuters met autisme*. Leuven: Acco.

Creatief met autisme. (2014, 19 juli). [elektronische versie] *De Morgen*.

- Desmet, L. (2015, 1 juni). 'De maatschappij denkt te veel in regeltjes.' [elektronische versie] *De Morgen*.
- HLN/KST (2015, 15 juli). Inclusief onderwijs niet bruusk ingevoerd. [elektronische versie] *De Morgen*.
- Hoopmann, K. (2009). *Alle katten hebben Asperger*. Huizen: Pica.
- Hoopmann, K. (2012). *Wat jij ziet en wat ik voel. De binnenkant van autisme*. Huizen: Pica.
- Kraijenhoff, L. (2010). *Het vollehoofdenboek. Een werkboek voor kinderen en volwassenen*. Leuven: Acco.
- Leemans, L. (2016). *6 verbetervoorstellen voor het M-decreet*. Gedownload op 9 mei, 2016, van <https://www.klasse.be/41715/evaluatie-van-het-m-decreet/>
- Sabbe, F. (2007, 10 maart). Een oase van onrust. [elektronische versie] *De Morgen*.
- Sabin, E. (2006). *Weet jij wat autisme is?* Huizen: Pica.
- Van Kordelaar, N. & Zwaan, M. (2008). *Ik en autisme. Thuis en op school*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Van Maldergem, L. & Buysse, C. (2016, 24 juni). *Interview in verband met obstakels autisme*, Gent.
- VCLB Vormingscentrum (2008). *Groeiboek. Zorg- en volgsysteem voor kleuters. Analyse en handelen: domeinboek ontwikkeling van de zelfsturing*. Antwerpen: Garant.
- Veenstra, R. (2003). *Jikke Pikke komt er wel*. Berchem: Epo.
- Vermeulen, P. & Fink, Ch. (2003). *Dialogica. Autisme ⇔ kunst*. Berchem: Epo.
- Vermeulen, P. & Degrieck, S. (2006). *Mijn kind heeft autisme. Gids voor ouders, leerkrachten en hulpverleners*. Tiel: Lannoo.

9. Onderzoeksverslag (aan te vullen bij indienen bachelorproef aan einde onderzoeksproces) (850 woorden)

Wisselwerking in plaats van lineair proces

Van in het begin werd duidelijk dat een goed begrip van autisme mij ging helpen in het onderzoeksproces. Een (zeer) uitgebreide literatuurstudie dus! Die combineerde ik met de opleiding 'Kleuters en autisme' van Autisme Centraal in Sint-Amandsberg. Daar stak ik enorm veel van op. In de literatuur is maar weinig terug te vinden over ASS voor de specifieke doelgroep 'kleuters'. Maar theorie is nog geen praktijk: tijd om te observeren in het Gewoon en het Buitengewoon Onderwijs Type 9. Ik voerde gesprekken met leerkrachten, ouders, directies en therapeuten. Van zuivere input was geen sprake, het werd een wisselwerking tussen waarnemen en begrijpen. Vanuit observaties kreeg ik meer inzicht, vanuit die inzichten ging ik gericht observeren.

Samenwerking met het werkveld

De samenwerking met de kleuterjuffen verliep goed en vlot. Ze waren dan ook oprecht geïnteresseerd in mijn opzet, zochten mee naar input en gaven gegronde feedback op hun ervaringen bij het beeldend werken met hun kleuters met ASS. Maar het bleef niet bij observeren zoals ik oorspronkelijk van plan was. Samen met de leerkrachten besloot ik om zelf een aantal

activiteiten te ondersteunen. Op die manier kon ik nog gericht observeren en voelde ik ‘aan den lijve’ wat het beeldend werken met deze kinderen inhield. Mooi meegenomen was dat de kleuterleidsters zelf ook eens gericht en op een andere manier konden observeren. Het is anders als je zelf de activiteit geeft, of toekijkt en alle details in je kan opnemen. We wisselden als het ware even van positie om. Daarna koppelden we onze ervaringen terug. Ik ben zeer dankbaar dat ik deze extra leermogelijkheden heb gekregen. Het vergt moed en vertrouwen om je kleuters even af te geven aan een stagiaire die op zich maar een tiental dagen in de klas komt.

Expertise

In mijn onderzoeksopzet was ik van plan om Peter Vermeulen te interviewen. Dit is echter niet gelukt door de recente uitgave van zijn boek ‘Autisme is niet blauw, smurven wel’ (2017). Ik bleef echter niet bij de pakken zitten (ook al had ik op zich al erg veel informatie uit gesprekken, literatuur en observaties). Ik zocht extra expertise op bij een docente Beeldende Vorming aan de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten in Sint-Niklaas. Daarnaast ging ik op bezoek bij thuisbegeleidingsdienst Tanderuis en bracht een uitgebreid bezoek aan hun ASStheek. Een echt walhalla voor wie op zoek is naar anti-informatie: een speltheek, een bibliotheek, een mediatheek en een snoezeltheek onder één dak. Vervolgens ging ik te rade bij autipsycholoog Joke Honoré. Zij gaf me naast feedback nog een paar nuttige leestips.

Gesprekken en intervisies

De intervisies met medestudenten op Arteveldehogeschool deden mij inzien dat ik meer aandacht ging moeten besteden aan mijn output. Mijn medestudenten leerden mij ook dat ik de klemtoon zou moeten leggen op nuanceren. Ik vind dat niet meer dan logisch, evenmin als het ‘gemiddelde’ kind bestaat er geen ‘gemiddelde’ autist. Toch wordt er vaak nog met een tunnelzicht naar autisme gekeken. Ik nam dit mee voor mijn output.

Doelgroepen

Langzaam werd me duidelijk dat ik zou moeten gaan werken vanuit en voor drie doelgroepen: de kleuter, de kleuterleid(st)er maar ook de ouders. Uit mijn onderzoek en literatuurstudie is het belang van de vertrouwensband met de ouders onontbeerlijk gebleken. Ouders zijn dé experts in het gedrag van hun kind, en ASS kan tot op heden enkel via gedragsdiagnose worden gesteld. Ouders voelen vaak heel goed aan dat er iets niet klopt, dat hun kind anders is dan de anderen. Ouders zijn ook op zoek naar kennis en handvaten om de ontwikkeling van hun kleuter te stimuleren en het gedrag onder controle te krijgen. Maar ouders gaan even vaak gebukt onder gevoelens van ontkenning, schuld, verdriet of verwarring. Die projecteren ze al dan niet uit op hun kleuter.

Extra leerkans: keuzestage

Tijdens mijn keuzestage in het Bijzonder Onderwijs Type 5 (ziekenhuisschool) leerde ik vooral mijn blik verruimen in relatie tot mijn bachelorproef. Ik ging aan de slag met mijn bevindingen die ik ondertussen al had vastgesteld (zintuiglijke werkvormen, vervormde waarneming, instructies enzovoort). Dit bleek te werken! Het welbevinden en de betrokkenheid van de desbetreffende kleuter steeg. Ik probeerde ook een gesprek aan te knopen over de moeilijkheden en obstakels met de kleuterleidsters in die setting en maakte er kennis met het International Classification of Function Model (World Health Organisation, 2001), een andere manier van kijken.

Van proberen kan je leren: de output

Mijn gedachten gingen van online vragenlijst over matrix naar instructiefilmpje. Alles had zijn voor- en nadelen. Mijn belangrijkste criteria waren bruikbaarheid en nut. Ik startte met een matrix, maar die bleek te weinig bruikbaar volgens mij en de leerkrachten. Om een degelijk werkkader te bieden, moest ik naar posterformaat gaan. Online bleek dat ook zeer onoverzichtelijk terwijl de informatie onvolledig was en nuances moeilijk kunnen worden gelegd.

Voor een instructiefilmpje vond ik mezelf te weinig competent: een degelijk filmpje vraagt technische kennis van filmbewerking en montage. Ik had bovendien slechts weinig beeldmateriaal voor output door de geringe oudertoestemming. Ik heb absoluut respect voor privacy en deontologie. Ik besloot een website te ontwikkelen. Dit bleek zowel voor mij als de leerkrachten de meest bruikbare realisatie van een diepgaand onderzoeksproces. Voordeel is dat ik de site continu kan bijsturen en aanvullen. Het is niet 'af', maar het is een aanzet, een waarde tot begrip, respect en gepaste begeleiding zoals ik bedoelde in mijn oorspronkelijk voorstel. Dus:

www.assnderskijken.com

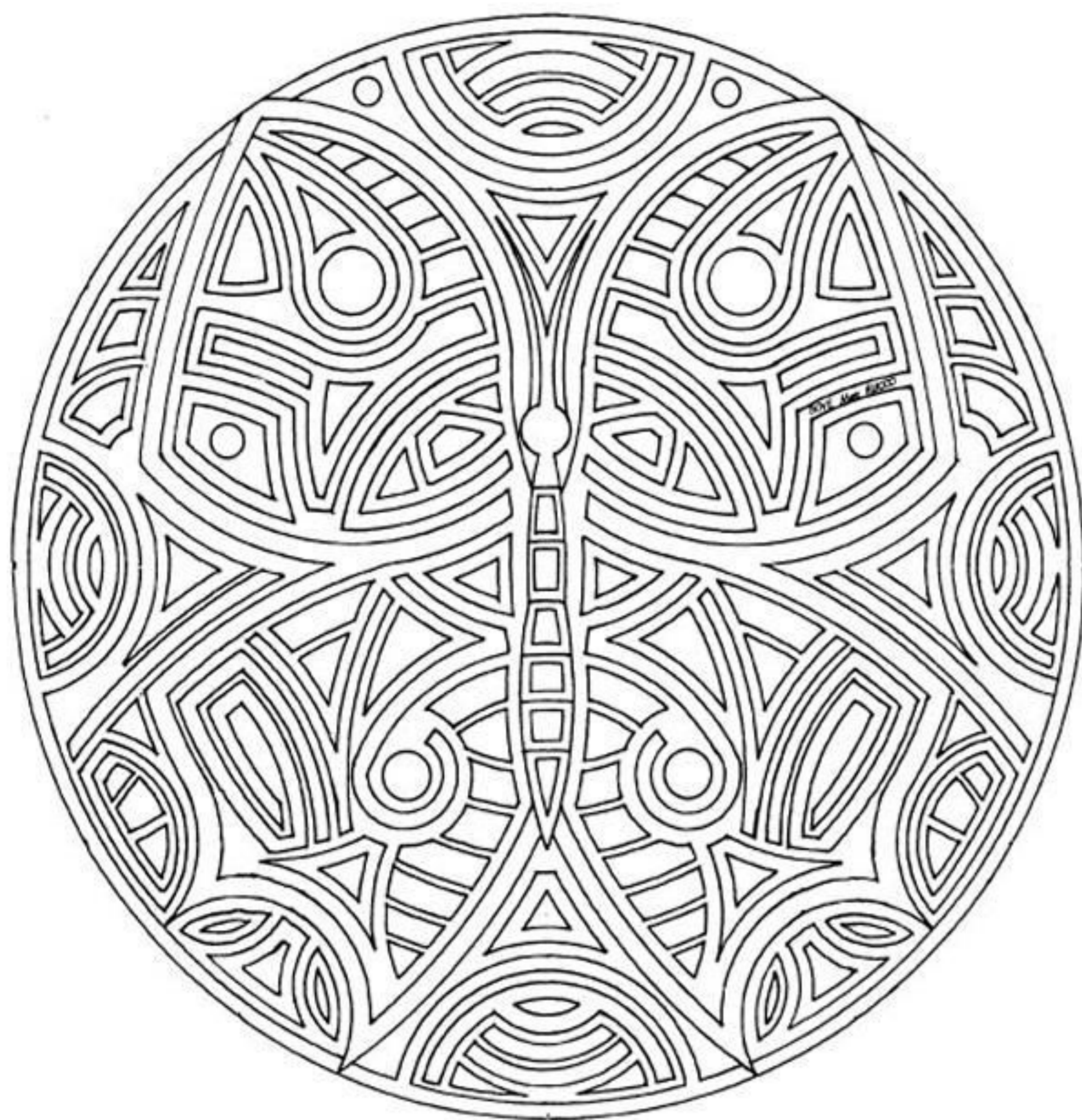
Bijlage: tekening van M., kleuter met ASS, vier jaar en vier maanden

Beeldend werken ASSnders bekeken

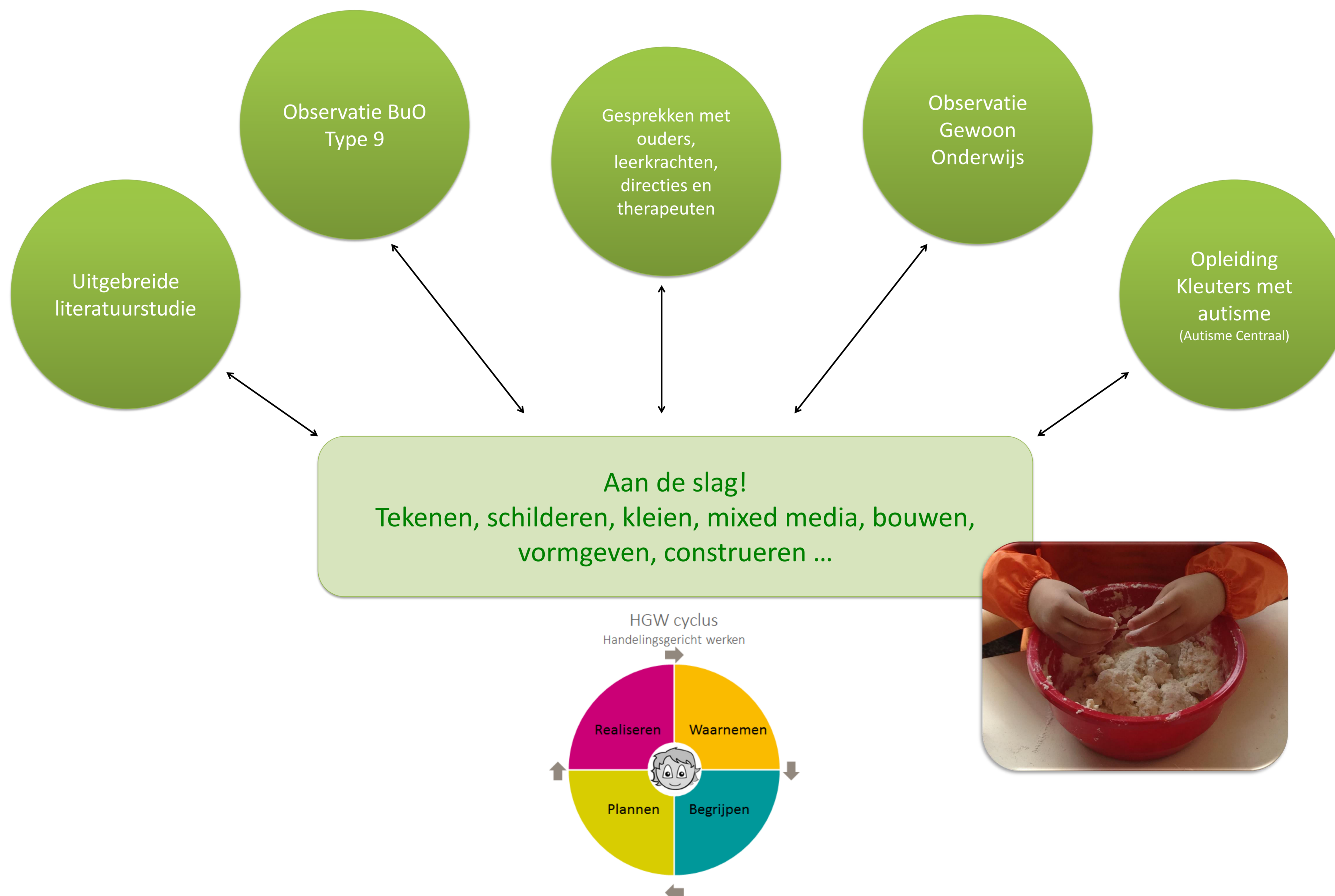
Beeld, ASS, Bijzonder onderwijs

Beeldend werken bij kleuters met een autismespectrumstoornis: obstakels en handvaten in het Gewoon en Buitengewoon Onderwijs

Wat zie JIJ?

Hoe kan de leraar kleuters met ASS en een normale begaafdheid ondersteunen bij beeldend werken?

www.assnderskijken.com

Misschien is onze blik op de wereld niet de enige

VOORZICHTIGE CONCLUSIES

- Via het werken vanuit autistisch denken, Theory of Mind, Centrale Coherentie en Executieve functies kan het doel (succeservaringen voor de kleuter, ouders én leerkracht) bereikt worden.
- Leren van en aan elkaar is de sleutel tot begrip, acceptatie en respect.
- Zintuiglijke over- en onderprikkeling zijn van niet te onderschatten belang.
- Kleuters met ASS spreken tot de verBEELDing! Probeer hen niet te veranderen of normaliseren.

Bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs
Academiejaar 2016 - 2017
In samenwerking met:
MFC Sint-Gregorius, Gentbrugge
Freinetschool De Boomgaard, Gent

Beeldend werken ASSnders bekeken

Beeldend werken bij kleuters bij kleuters met een autismespectrumstoornis: obstakels en handvaten in het Gewoon en Buitengewoon onderwijs

Fien is 5 jaar en heeft een autismespectrumstoornis. Telkens je een beeldende activiteit wil ondernemen, weigert Fien deel te nemen. "Ik kan dat niet!" "Ik wil niet!"

Tekenen, schilderen, kleien ... Je probeert verschillende beeldende technieken uit. Er moet toch iets zijn dat ze graag doet? Haar ouders beamen het gedrag van Fien: ze 'knutselt' niet graag.

Fien eindigt boos op de bank. Je wordt stilaan moedeloos, maar ook gefrustreerd omdat je voelt dat er meer in zit. Fien heeft oog voor detail en kan zeer nauwkeurig werken. En zijn er veel kunstenaars niet (een beetje) autistisch?

Het praktijkonderzoek dat ik hier wil beschrijven, heeft als doel ondersteuning te bieden aan de leraar kleuteronderwijs in het beeldend werken bij kinderen met een autismespectrumstoornis. Meer nog, het beoogt succeservaringen bij de kleuter, de leerkracht én de ouders.

In het kader van mijn bachelorproef aan Arteveldehogeschool vond ik vragende partijen in het Gewoon en het Buitengewoon Onderwijs. Concreet werkte ik samen met Freinetschool De Boomgaard uit Gent en het Multifunctioneel Centrum Sint-Gregorius uit Gentbrugge.

Ik maak eerst een korte schets van de autismespectrumstoornis. Vervolgens ga ik in op de obstakels die dit teweegbrengt bij beeldend werken en hoe je die obstakels kan 'omdenken' in handvaten. Ik voeg een aantal algemene tips en tricks toe om een beeldende activiteit net dat ietsje 'autismevriendelijker' te maken en eindig met conclusies uit wat ik geleerd heb in deze boeiende zoektocht naar succeservaring.

ASS?

Het is niet mijn bedoeling een uitgebreide uiteenzetting te doen over autismespectrumstoornissen. Omdat ik het niet kan laten, geef ik een beknopte uitleg. Deze is allesbehalve volledig, en vooral gericht op kleuters. Wil je er meer over weten, kijk dan zeker eens bij mijn literatuursuggesties!

Autisme komt naar schatting bij 1% van de bevolking voor (Van Berckelaer-Onnes, 2012) en is het best te herkennen tussen het derde en zesde levensjaar (kleuterleeftijd!). Bij een normale of bovennormale intelligentie is het stellen van een diagnose ingewikkelder en duurt het vaak langer vooraleer de kleuter

wordt aangemeld voor onderzoek. Dat komt onder andere omdat deze kleuters doorgaans een goede taalproductie hebben (maar een gering taalbegrip).

Kort door de bocht verwerken kinderen met ASS prikkels op een andere manier. Dit leidt vaak tot uitzonderlijke talenten, maar ook tot levenslange problemen.

Elk kind met ASS verwerkt prikkels op zijn eigen, unieke manier. Zoals er geen 'gemiddelde' kleuters bestaan, bestaan er ook geen 'gemiddelde' autisten.

Autisme kenmerkt zich door twee criteria:

1. Persisterende deficiënties in sociale communicatie en sociale interacties.
2. Beperkte repetitieve gedragspatronen, interesses of activiteiten.

Obstakels begrijpen, handvaten creëren

Van in het begin werd duidelijk dat een goed begrip van autisme mij ging helpen in het onderzoeksproces. Een (zeer) uitgebreide literatuurstudie dus! Die combineerde ik met de opleiding 'Kleuters en autisme' van Autisme Centraal in Sint-Amandsberg. Maar theorie is nog geen praktijk: tijd om te observeren in het Gewoon en het Buitengewoon Onderwijs Type 9. Ik voerde gesprekken met leerkrachten, ouders, directies en therapeuten. Van zuivere input was geen sprake, het werd een wisselwerking tussen waarnemen en begrijpen. Vanuit observaties kreeg ik meer inzicht, vanuit die inzichten ging ik gericht observeren. Ik verdiepte mij in een aantal theorieën die tot obstakels leiden: Theory of Mind (Baron-Cohen et al., 1985), Centrale Coherentie (Frith, 1989), Executieve Functies (Ozonoff, 1995) enzovoort. Maar ik verwijs naar mijn website (www.assnderskijken.com) voor meer en uitgebreidere informatie, voorbeelden en dergelijke meer. Mijn website is de concrete realisatie van een diepgaand onderzoeksproces, en wordt (nog steeds) continu bijgestuurd en aangevuld. Het is niet 'af', maar het is een aanzet, een waarde tot begrip, respect en gepaste

begeleiding. Het welbevinden van de kleuter met autisme staat hierbij centraal, zonder daarbij het welbevinden van de leerkracht én de ouders uit het oog te verliezen. Neem een kijkje!

Zintuigen: onderschatte obstakels

Naast bevindingen rond leervermogen, geheugen, flexibiliteit, taal, organiseren en plannen, verdiepte ik mij in de zintuiglijke ervaringen van kleuters met autisme. Kinderen met ASS nemen veelal letterlijk waar, dat wil zeggen dat ze bijvoorbeeld iets zien zonder het te interpreteren of te begrijpen. Bovendien kunnen ze meestal geen onderscheid maken tussen voorgrond en achtergrond, ze nemen alles waar zonder 'filter'. Dat heeft als voordeel dat er meer en nauwkeuriger kan worden waargenomen. Denk aan de kleuters die wel een wandelende bibliotheek lijken. Nadeel is dat al die informatie niet tegelijk kan worden verwerkt, wat erg overweldigend is en resulteert in allerlei 'vervormingen' zoals fragmentarische waarneming, hypergevoeligheid, fluctuatie tussen hyper- en hypogevoeligheid, vertraagde verwerking, ... Deze verschillende vervormingen kunnen bij alle zintuigen voorkomen.

Olga Bogdashina spreekt in dit verband over Gestalt perceptie (2004, p.41): "Een paradoxaal verschijnsel: waarneming van de gehele situatie als één enkele eenheid met tegelijkertijd waarneming van alle details, zij het niet verwerkt."

Soms gaan kinderen met ASS zichzelf onbewust strategieën aanleren om te kunnen omgaan met ongewenste óf afwezige prikkeling, bijvoorbeeld heen en weer bewegen met het bovenlichaam, draaiende bewegingen maken ... Olga Bogdashina noemt deze zelfstimulerende gedragingen 'sensorisms' (2004). Dit komt voor ons over als bizar, maar deze gedragingen hebben dus een duidelijk doel: moeilijke situaties aankunnen. In mijn bachelorproefstade maakte ik kennis met een kleuter die bijvoorbeeld telkens ging knarsetanden bij overprikkeling.

Bestraf in geen geval het gebruik van sensorisms. De kleuter heeft ze nodig om de wereld aan te kunnen! Je kan wel begrenzen, of op zoek gaan naar sociaal meer aanvaardbare gedragingen. Dus geen 'stop nu eens met je handen te wapperen'.

Als je goed observeert, bekom je veel informatie. Met die observaties kan je een uniek sensorisch-perceptueel profiel opstellen en zo de meest geschikte methode en omgeving kiezen om beeldend aan de slag te gaan met dit kind. Ik geef een aantal voorbeelden.

Gezichtsvermogen: aandacht voor details	Ziet elk klein stofje of detail, houdt de handen voor de ogen bij fel licht ... (hyper) Of: zoekt overal naar weerspiegeling of felgekleurde voorwerpen. (hypo)
Gehoor: (storende) geluiden	Bedekt de oren met de handen, herhaalt steeds hetzelfde geluid om andere geluiden te blokkeren. Of: scheurt papier in stukjes, slaat op voorwerpen.
Tastzin: aanraking, druk, pijn en temperatuur waarnemen	Maakt niet graag zijn of haar handen vuil, wil geen plastic aanraken ... Of: hoge tolerantie voor pijn en temperatuur, schuift stoel heel dicht tegen de tafel om druk te voelen, wast handen na de activiteit met heet water.
Reukzin: (sterke) geuren	Loopt weg bij sterke geur. Of: zoekt sterke geuren juist op.
Smaakvermogen: proeven	Wil alleen bepaalde dingen eten, andere nooit. Of: eet alles op, ook oneetbare dingen zoals speeldeeg, verf ...
Proprioceptieve systeem: vermogen om je bewust te zijn van je eigen lichaam	Draait met het hele lichaam om naar iets te kijken, heeft moeite met kleine voorwerpen. Of: weinig spierkracht, loopt tegen voorwerpen of andere kinderen aan.
Vestibulaire systeem: evenwichtsorgaan	Wordt angstig als de voeten de grond niet meer raken, bv. op een stoel voor volwassenen. Of: loopt rondjes of draait om eigen as.

Stel dat je zo goed ziet dat het soms letterlijk pijn doet, als naalden door je oogbollen, en de juf vraagt jou om een schilderij met fluoverf te maken ...

Interventies lijken meer en meer vanzelfsprekend, toch?

Tevens wil ik de aandacht vestigen op de 'prikkelarme' omgeving die hoog wordt aangeprezen voor kleuters met ASS. Het gaat voor mij eerder om 'prikkel dosering'. Deze kinderen reageren namelijk niet alleen op te veel prikkels, maar ook op te weinig.

Ouders: onderschatte handvaten

Tussen jou en de ouders is een vertrouwensband noodzakelijk. Vaak vertoont de kleuter ander gedrag op school dan thuis. 'Thuis' en 'school' zijn immers twee aparte werelden voor hem of haar. Ze maken geen transfer van de ene naar de andere context. Het is belangrijk om daarover te overleggen. Waar speelt de kleuter thuis graag mee? Wat vertelt hij over het schilderij dat hij maakte? Welke zintuiglijke prikkels maken hem rustig, welke prikkels maken hem overstuurd? Gebruik een heen-en-weer schriftje om te communiceren met de ouders. Plan regelmatig formele en informele gesprekken en bespreek wat de kleuter in de klas doet en toont. Vraag na of dit thuis ook zo is. Ik haal in dit verband het voorbeeld van Fien nog eens aan. Door gepaste begeleiding en ondersteuning (onder andere het opstellen

van haar unieke sensorisch-perceptiemodel) is het Fien ondertussen gelukt een schilderij te maken. Fien gebruikte blauwe en groene verf door elkaar en benoemde het resultaat als 'papa'.

Maar: je geeft het schilderij mee naar huis en noteert aan de achterkant relevante informatie (wat ging goed, hoe kwam Fien tot het resultaat, Fien benoemt het schilderij als 'papa'). Mama leest thuis voor wat je schreef. Op die manier wordt de transfer naar 'thuis' gemaakt, kan mama inpikken, concrete vragen stellen aan Fien én deelt mama in de succeservaring van Fien. De volgende dag komt mama stralend naar je toe. De moedeloosheid en frustratie van bij het begin maken plaats voor begrip en daadkracht. En Fien ... wil graag nóg een schilderij maken.

ASSnders kijken

Er is geen pasklaar antwoord op de vraag hoe je beeldend werken bij kleuters met een autismespectrumstoornis kan ondersteunen. Er zijn echter wel handvaten, tips en tricks, die mogelijkheden bieden om je activiteit autismevriendelijker te maken. Vaak vloeien die letterlijk voort uit de obstakels die kleuters met autisme ervaren in contact met de wereld, zoals het verschil in zintuiglijke waarneming en verwerking.

Als leerkracht is het van belang de kleuter niet te willen veranderen, maar te kijken vanuit zijn of haar perspectief. Dat kost enig (autistisch) denkwerk, maar de succeservaring voor jezelf als leerkracht, voor de kleuter (en zijn zelfbeeld) én de ouders is het meer dan waard.

Misschien is onze blik op de wereld niet de enige

Ik legde mijn onderzoeksproces vast op www.assnderskijken.com. Ik hoop hiermee kleuterjuffen en –meesters te ondersteunen in hun zoektocht naar gepaste begeleiding en materialen bij beeldende activiteiten. Suggesties zijn steeds welkom!

De vervolgmogelijkheden voor mijn onderzoek zijn legio: wat met muzikale activiteiten? Beweging? Kinderen met ASS verschillen in hun hele 'zijn' van hun klasgenoten. Elk ontwikkelingsdomein biedt dus uitdagingen, obstakels ... en handvaten.

Dankjewel!

Ik wil graag mijn bachelorproefbegeleidster bedanken, mevr. Kastelijn, om me de mogelijkheid te geven dit onderzoek uit te voeren en telkens bij te sturen.

Ook de leerkrachten, directies en personeel van Freinetschool De Boomgaard en MFC Sint-Gregorius draag ik een warm hart toe, evenals de medewerkers van Tanderuis en de ASStheek, autipsycholoog Joke Honoré en de vele ouders van kleuters met ASS die open stonden voor een gesprek.

En tenslotte iedereen die veel geduld heeft moeten hebben met mij omdat ik verdiept was in mijn onderzoeksproces.

Contactgegevens

Eveline Bassez

Zwijnaardsesteenweg 814

9000 Gent

eveline_bassez@hotmail.com

www.assnderskijken.com

Bibliografische lijst

Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., Frith, U. (1985). Does the child with autism have a theory of mind: a case specific developmental delay? *Cognition*, 21, 37-46.

Bogdashina, O. (2004). *Waarneming en zintuiglijke ervaringen bij mensen met autisme en Aspergersyndroom: verschillende ervaringen, verschillende werelden (4de druk)*. Antwerpen: Garant.

Frith, U. (1989). *Autism: explaining the enigma*. Oxford: Basil Blackwell.

Ozonoff, S. (1995). *Executive function in autism*. New York: Plenum Press.

Van Berckelaer-Onnes (red.) (2012). *Autisme in school: een passend aanbod binnen Passend onderwijs (2de druk)*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Aan te bevelen literatuur

Amkreutz, A. & Martin, M. (2017, 16 mei). 'Heeft mijn zoon straks nog zijn vaste begeleidster?': onrust over geplande hervorming M-decreet. *De Morgen*, 10.

Bal, E. (2017, 20 maart). Wat het babybrein ons kan leren: hersenen bestuderen bij de allerkleinsten moet autisme, dyslexie en andere aandoeningen helpen ontcijferen. *De Morgen*, 10-11.

Billen, G. (2015). *Ella kan achtersteboven: sociale verhalen voor kleuters met autisme*. Leuven: Uitgeverij Acco.

Callewaert, D. (2017). Een functionele, verhelderende leef- en leeromgeving: 10 tips om over na te denken. *Sterk! in autisme*, 36(2), 17-20.

Carette, S. (2016). Positieve beeldvorming: wat en hoe? *Sterk! in autisme*, 35(2), 34-36.

CED-Groep Pedagogisch Instituut (red.) (2006). *Wijzer onderwijs: autisme*. Rotterdam: Uitgeverij Partners.

Delrue, E. (2016, 28 december). Laatste redmiddel: pillen voor peuters. Experts: antidepressiva bij kinderen kunnen in uitzonderlijke gevallen. *De Morgen*, 14.

Degrieck, S. (2017). Overprikkeling voorkomen door meer prikkels? *Sterk in autisme*, 36(1), 11-12.

Fraih, H. (2015). Zeuren of zwoegen: schooldirecteur Veerle Hollevoet over het M-decreet. *Sterk! in autisme*, 34(5), 31-35.

Fraih, H. (2016). M-decreet voor kinderen met autisme: tussen queeste en quatsch. *Sterk! in autisme*, 35(3), 29-31.

Fraih, H. (2016). 'M-decreet is evolutie, geen revolutie.' *Sterk in autisme*, 35(6), 30-32.

Hazlett, H. C., Gu, H., Munsell, B. C., Hyung Kim, S., Styner, M., Wolff, J.J. et al. (2017). Early brain development in infants at high risk for autism spectrum disorder. *Nature*, 542, 348-351. doi: 10.1038/nature.21369

- Heremans, T. (2017, 26 maart). 'Waarom moet het altijd autisme zijn?': kinderprogramma's introduceren autistische personages. [elektronische versie] *De Standaard*, 13.
- Intervisiewerkgroep autisme. (2008). *Stimuleren van spel en verbeelding bij kinderen met autisme: overzicht en tips*. Gedownload op 13 oktober, 2016, van http://www.sig-net.be/nl/publicaties_3.aspx
- Jennes, A. (red.) & Coördinatie-Stuurgroep Autisme. (2006). *Autisme-wijzer en autisme-kijk-wijzer: begeleiding van leerlingen met autisme (4de druk)*. Antwerpen: Garant.
- Kennisplein. *Autisme*. [online]. Geraadpleegd op 3 februari, 2017, op: <https://www.kennisplein.be/Pages/Autisme.aspx>
- Kestelijn, J. (2009). *Visualisaties bij kinderen met autismspectrumstoornissen*. Arteveldehogeschool Gent: Bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs. (Onuitgegeven bachelorproef)
- Kraijenhoff, L. (2010). *Het vollehoofdenboek: een werkboek voor kinderen en volwassenen (6de druk)*. Leuven: Uitgeverij Acco.
- Landelijk Netwerk Autismen. *Speltraining bij kinderen met een autistische spectrum stoornis*. [online]. Geraadpleegd op 7 oktober, 2016, op: <http://landelijknetwerkautisme.nl/speltraining-bij-kinderen-met-een-autistische-spectrum-stoornis/>
- Lauwers, C. (2016). Ander(s) beeld. *Sterk! in autisme*, 35(2), 2-3.
- Ledford, H. (2016). Autism study finds early intervention has lasting effects: some autism symptoms reduced in children six years after their parents receive communications training. *Nature*, doi: 10.1038/nature.2016.20862
- Mous, I. & Houdijk, J. (2014). *Teddy heeft autisme en Pien rode krullen (2de druk)*. Steenwijk: 248 Media Uitgeverij.
- Participate! Autismen*. [online]. Geraadpleegd op 3 februari, 2017, op: <http://www.participate-autisme.be/nl/index.cfm>
- Prizant, B. M. & Fields-Meyer, T. (2015). *Uniquely human: a different way of seeing autism*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Sokol, K. (2017). *Autisme lang voor eerste symptomen al zichtbaar in onze hersenen*. Gedownload op 16 februari, 2017, van <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/wetenschap/1.2893020>
- Vandeurzen, J. (2017). *Autismeplan maakt werk van een autismevriendelijke samenleving*. Gedownload op 30 januari, 2017, van <http://www.jovandeurzen.be/nl/autismeplan-maakt-werk-van-autismevriendelijke-samenleving>
- Vanspranghe, E. (2016). 70 jaar onderzoek naar autisme: hoe ver staan we? *Sterk! in autisme*, 35(2), 6-8.
- Van Acker, F. (2016). De strijd tegen de clichés: Wannes en begeleidster Liesbeth weerleggen het clichématige mediabeeld rond autisme. *Sterk in autisme*, 35(2), 41-43.
- Van Berckelaer-Onnes, I. (2016). Autismen vol in de aandacht, maar waar staan we eigenlijk? *Sterk! in autisme*, 35(2), 26-30.
- Van Beversluys, I. (2016). Autismen, hiep hiep hoera?! want zo denken blijkbaar velen. *Sterk! in autisme*, 35(2), 4-5.
- Van Kordelaar, N., Zwaan, M. & Delfos, M. (2008). *Ik en autismen: thuis en op school (5de druk)*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Van Peborgh, E. (2017, 28 maart). Het bedrieglijke normaal van autismen. [elektronische versie] *De Standaard*, 42.
- Vermeulen, P. & Degrieck, S. (2009). *Mijn kind heeft autismen: gids voor ouders, leerkrachten en hulpverleners (8ste druk)*. Tiel: Uitgeverij Lannoo.
- Vermeulen, P. & Fink, C. (2003). *Dialogica: autismen ↔ kunst*. Berchem: Uitgeverij EPO vzw.
- Visscher, M. (2017, 2 februari). 'Een kind heeft ouders nodig, geen experts': volgens sociologe Jan Macvarish vergalt de neurowetenschap het plezier van mama en papa. *De Morgen*, 10-11.